

HATVANY LAJOS FOLYÓIRATA: AZ ESZTENDŐ

Első pillanatra úgy tűnik, hogy Hatvany Lajos a Nyugattól való megválása után ezzel a folyóirattal kísérletet tett a maga és baráti köre (mecenási támogatóitjai) részére, hogy egy ellen *Nyugatot* hozzon létre. Az Esztendő sehol sem jelzi és vallja be, hogy a Nyugat versenytársa akar lenni, a Nyugatban pedig teljesen megjegyzés nélkül marad az Esztendő minden közleménye, még a Kossuth-levelek sikeres publikálása is. Ez a fair tudomásul nem vétel nyilván e régebbi tartózkodást őrzi Hatvany és a Nyugat között és bizonyos, hogy Hatvanyban megvolt a Nyugatot túlnőni szándéka.

A folyóiratalapítás terveiről először Tóth Árpád Nagy Zoltánhoz szóló leveléből értesülhetünk: „... egészen mellékesen megtudtam, hogy a báró január 1-én revuet indít, csak arra vár, hogy papír legyen s e revuenél alkalmazni óhajt engem is, — minélfogva nemsokára Pestre kell költözöm... közelebbi részleteket nem sikerült megtudnom, később azonban Karinthyval még beszéltem a dologról s ő közölte velem, hogy a mostani tervezetek stádiumában úgy van tervezve a revue vezetése, hogy Hatvany főszerkesztő lesz, szerkesztő bizottság pedig: Kosztolányi, Karinthy, Tóth — az utóbbi felelős szerkesztői címmel. Az egész úgy az *Est Vasárnap* című új revueje ellen megy ki. A dologgal párhuzamosan valószínűleg a *Naplónál* is dolgozni fogok, mint könyvrovatvezető... egyelőre nincs papír.” (1917. nov. 26.) (Kardos László: Tóth Árpád Bp. 1955. 153. l.)

Azonban az Esztendő első számának (és azután minden számának) címlapján csak három név szerepelt: Főszerkesztő: Hatvany Lajos; szerkesztők: Karinthy Frigyes, Kosztolányi Dezső. Tóth Árpád neve a legutolsó oldalra szorult a szerkesztőségi fogadóórák mellé. Minden szám utolsó lapján ez a szöveg olvasható: „Minden közleményért írója felel. Kéziratok Tóth Árpád segédszerkesztőnek küldendőek a Pesti Naplóhoz. Segédszerkesztő hétfőn és pénteken d. u. fél 4—5 óráig található.” Tóth Árpádot nagy sérelem éri ezzel a mellőzéssel. Hatvany, Kosztolányi és Karinthy mögé szorítja. Kardos László idézi Tóth Árpádnak Nagy Zoltánhoz írott levelét, amelyben a költő, még az első szám megjelenése előtt már keserűen panaszkodik az Esztendő szerkesztőségében kialakult helyzetről, a maga szerepéről: „...itt van sajátos ferde helyzetem az Esztendőnél. A szegény nimolisták számára császár vagyok és dicső fórum, — voltaképpen magam is árva nimoleon... Segédszerkesztői címmel tulajdonképpen filantróp-kegyeket élvezek; a báró kereken kijelen-

tette, hogy az én nevem nem szerepelhet nagybetűkkel a címlapon, mint Karinthyé meg Kosztolányié, mert még nem elég jó név. Azt mondta, ne haragudjak, ő nagyon szeret és becsül engem, tán jobban is mint a fenti urakat, de az üzlet az más: elégedjen meg azzal, hogy a lapnál félig-meddig sinecurat adott nekem. Így aztán abban a sikertelen helyzetben vagyok, hogy hátul, kisbetűkkel szerepelek s még örülnöm kell. Fizetésem is ilyen beteg alapon kapom: 600 korona csak... s a báró mint mecénás ad még havi 300-at s 100 jön hozzá havonta egy Napló-tárcaért. A báró... nekem nem mert egyenes úton 1000 korona fixumot adni, csak így filantrópi kerülő úton. És csömörletes az, amit idebenn a redakcióban látok... Szégyellem is, hogy ilyen lapnál és így vagyok, de hát aktivitásom a változtatásra nincs, s még örülnöm kell, hogy élni hagyjak... Úgy fogok bosszút állni, hogy az Esztendőnek csak muszájból írok, s inkább a Nyugatot boldogítom... Rémesek az emberek. S hát szerkesztőtársaim az Esztendőnél: Karinthy, Kosztolányi? Ezek... állandóan több száz koronás felolvasásokat szerveznek, és soha semmibe bele nem vennének..." (i. h. 154—155. l.).

Tóth Árpád nem túlzott, valóban a legnagyobb feladat rá hárult az Esztendőnél. Az a megjegyzés, hogy a kéziratok a segédszerkesztőhöz küldendők, azt is jelentette, hogy a segédszerkesztő olvasta át a beérkező anyagot, válogatta ki a közölhetőket a szerkesztőség, a főszerkesztő keze alá. Mellőzöttségét kell látnunk abban is, hogy az Esztendő két irodalmi matinéján nem vették számításba.

A szerkesztőség belső munkája minden valószínűség szerint Hatvany egyedüli irányító és döntő szerepére korlátozódott. (Hidas Antal: *Más muzsika kell* [Bp. 1964] c. regényében erős ellenszenvvel és nem kis írói túlzással idézi a szerkesztő báró Hatvany alakját.) Tóth Árpád olvasott, Hatvany fölülvizsgálta az anyagot és engedélyezte a közlést. Sem Kosztolányi, sem pedig Karinthy (néhány alkalmasszerű esettől eltekintve) nem lehetett tevékeny részese az Esztendő belső munkájának. Karinthy és Kosztolányi önálló rovatot, sőt rovatokat vezettek és írtak a Pesti Naplóban, rengeteget dolgoztak, szinte minden számba, nem valószínű, hogy a folyóirat szerkesztéséből is ilyen arányban kivették részüket.

Karinthy egy 1918. augusztusában keltezett levelében ezt írja Lenkei Henriknek: „Drága tanár úr, nagy örömmel és megilletődve olvastam el a küldött dolgokat, és nagyon köszönöm, hogy eszébe jutottam. Bár az *Esztendő* ügyeiben nem diszponálok olyan mértékben, mint ahogy kívánatos volna, biztosra veszem, hogy az az úr, hogy aki nálam jobban diszponál, osztani fogja nézetemet, hogy a két verset hamarosan le kell adni — addig is míg beszélek vele, kérem türelmét.” (Karinthy Frigyes: *Naplóm, életem*. Bp. 1964. 565. l. Válogatta és az előszót írta Szalay Károly. A levél dátuma: 1918. aug. 18.)

Ki lehet ez az úr? Tóth Árpád és Kosztolányi semmi esetre sem.

Az Esztendő és a *Pesti Napló*, Hatvany napilapja közös vállalkozás kiadásában jelent meg, a Pallas Részvénytársaság kiadójánál, mindkét lap ennek a kiadónak könyveit hirdeti. Az Esztendő már-már túlzó dicséretekkel halmozza el borítólapjain a Pesti Naplót és ez utóbbi az Esztendőt. A Pesti Napló 1918. jan. 1-i száma közli a hírt, hogy január 10-én fog megjelenni a Pesti Napló kiadásában „az Esztendő című szépirodalmi

és politikai havi folyóirat. Első száma már teljes képet ad ennek a folyóiratnak a programjáról, a szelleméről. Magasszínvonalú olvasmányok lesznek benne." Január 3-án: „a folyóirat egyetlen táborba tömöríti az új és régi jó irodalmat”. Január 16-án közli a lap az Esztendő első számának tartalomjegyzékét, január 22-én mutatványt közöl a folyóiratban megjelenő Lakatos László: *Utazás Prágába* című írásából, és végül január 23-án megjelenik az Esztendő első száma. Minden szám kb. a hónap közepén jelent meg, abban az időben, amikor a Nyugat havi második száma is megjelent.

Továbbra is a Pesti Napló marad az Esztendő egyetlen propagátora. 1918. márc. 31-én így hirdeti a folyóiratot: „Ez a három könyv irodalmunk páratlan bravúrja.” A külföldi revükhöz hasonlítja az Esztendőt. 1918. aug. 16-án: „az Esztendő példátlan népszerűsége szinte káprázatos rohammal hódította meg a közönséget, Sikerének titka: jó és érdekes.” Az augusztus—szeptemberi számban közölt Kossuth-levelekről az Esztendő matinét rendezett (1918. okt. 7.) az Uránia Színházban, ahol Hatvany Lajos méltatta az új Kossuth-dokumentumokat. A Pesti Napló külön összeállításban közli az idevonatkozó elismerő lapvéleményeket. Úgy tűnik, hogy az Esztendő is követni akarja a Nyugat irodalmi rendezvényeinek példáját. Ezenkívül még egy Esztendő-estről ad hírt a Pesti Napló 1919. jan. 11-i száma, mely szerint az est szereplői a következők lesznek: Hatvany, Karinthy, Kosztolányi, Harsányi Zsolt, és Jászai Mari. Tóth Árpád valóban nincs a névsorban. Ez a matiné valószínű, hogy elmaradt, nyilván a politikai események gyors változása — és intenzitása nem tette aktuálissá megtartását.

A folyóirat munkatársi gárdája (nevek alább, a rovatok vizsgálatánál megtalálhatók) tulajdonképpen a Pesti Napló íróiból és publicistáiból verbuválódott. Szinte minden név megtalálható mindkét helyen. (Tóth Árpád levele, melyben fizetéséről ír, bizonyítja, hogy a két lap anyagi és egyéb ügyei mennyire összefonódtak.)

Az Esztendő 1918. januárjától 1919. februárjáig élt, összesen 14 száma jelent meg. Megszűnésének okai között első helyen szerepel az a politikai ok, amely az ekkor Károlyi-hívó Hatvanyt szembeállította a kommunistákkal. A Pesti Naplóban éppen Hatvany írt Kun Béláról letartóztatásakor (1919. febr. 22.) eléggé ellenszenvvel. Nyilvánvaló, hogy a Tanácsköztársaság győzelmekor a Pesti Naplóval együttesen megjelenő Esztendőnek sem volt meg a politikai megbízhatósága ahhoz, hogy engedélyt kapjon a megjelenéshez. Megszűnését befolyásolhatta az is, hogy a folyóirat utolsó számaira széthullt az eredendő szerkesztési koncepció, kapkodás, anyaghiány nyomaival találkozhatunk.

Az Esztendő a Pesti Naplóban megjelent propaganda jellegű hirdetésekben megnyilvánuló programon túl nem hirdetett direkt programot magában a folyóiratban. De jelképes, sőt nagyon is jellemző az első szám legelső írása, amely Báró Fiáth Ferenc 1878-ban megjelent emlékiratának egy részlete, Széchenyi pártalapításáról. Bizonyára, hogy az Esztendő programjába illő vagy vele rokon gondolatot fejezett ki Széchenyi alakja, akinek az 1840-es pártalapítási összejövetelén ez a mondat hangzott el programként: „Ezen párt jelszava legyen: a józan és biztos haladás és

ékés átalakulás ithon...". Ha Hatvany publicisztikai írásait olvassuk az időben a Pesti Naplóban, nem nehéz a rokonságot ezzel megtalálni.

A folyóiratban megjelent írások többségének vizsgálatából kiderül, hogy Hatvany lapja az Esztendő, Károlyi Mihály politikájának volt színvonalas irodalmi és publicisztikai fóruma, rövid, alig több mint egy esztendő s pályafutása alatt bizonyos korlátozott megoldásokkal.

Szépirodalom

Mint minden rovata, ez is eléggé egyenetlen. Nem tűnik ki, hogy a választásnak, válogatásnak milyen szempontjai, irányai voltak. Nagy ritkán érezhető Kosztolányi vagy Tóth Árpád kezényoma egy-egy mű kiválasztásában, de a szépirodalmi anyag együttesen Hatvany Lajos ízlését példázza.

Leggyakoribb szerzők: Somlyó Zoltán, Karinthy, Kosztolányi, Babits, Krúdy, Szép Ernő, Barta Lajos, Gábor Andor, Kaffka Margit, Lengyel Menyhért, Harsányi Zsolt, Havas Gyula és a Nyugatból lassan kiszoruló Juhász Gyula. Juhász gyakori szereplését nyilván segítette a lap szerkesztőinek baráti jóindulata és Hatvany különös gondoskodása is, Juhász legjobb korabeli írásaival szerepel a lapban. (A Szerény gőg, Thonuzoba, Félegyházán, És mégis..., a forradalom előtti várakozás baljós, feszült pillanatainak dokumentumai. Ilyen sorai: „Tán egy dalom... Túl zengi majd a Hinderburgokat”, „A német isten nem lesz istenem”, „Dalom halkulva szólt és ringatón, De mélyén titkosan Ott zsongott mégis a forradalom.” — megegyeznek a folyóirat szándékaival.)

Az Esztendő legelső verse Babitsé, *Kakasviadal* címmel, Ady Endrének szóló ajánlással. Babits egyik legjobb háborúellenes verse. A szépirodalmi rovatban ez a leginkább kitapintható vonal: antimilitarizmus. Gábor Andor és Somlyó Zoltán (különösen az utóbbi öngyöttrő) írásaiban szól elutasítóan a háborúról, de látható, hogy a szerkesztés is tudatosan törekszik hasonló írások közlésére. Kaffka nevét említhetjük e sorban még, akinek szereplése külön is érdekes a lapban. Verset egyáltalán nem közöl az Esztendőben, egyetlen nagyobb elbeszélése van itt (1918/9. sz.), melyben a Jézus-történetek egyikét dolgozza föl, előtérben az idegenek uralma alatt nyögő néppel és a bibliai Arimathiai József emberséges voltának erős rajzával. (Ha tetszik, minden erőszakoltság nélkül aktualizálható írás.) De sokkal érdekesebbek azok a Kaffka-írások, melyeket a szerző *Szeműveg* cím alatt közöl. Néhány rész jelent csak meg ezekből, de az elsőből (1918. 1. sz.) kiderül, hogy az Esztendő külön rovatot nyitott ilyen címmel az íróknak. „A világ és mindenféle képei tükrözésére itt néhány oldalnyi újságpapírost engedélyeztek nekem. Azt a világot gondolják, amelyet sárcipőben, kurta trottórszoknyásan láthat az ember, szürke délelőtt, városi utcán, háborús télidőn például, — tán érintkezve, tehát horzsolódva, ideges idegenségek közt —, talán a postán, villamoson, úton, hivatalban, emberi szavakban, mindennek szomorú züllésében és reménytelen felcsillogásában; a hétköznapban, a valóságban, a *mában*. Nincs kedvem ellenére a próba. De fel tudom-e tenni jól azt a nagy kerekablakú, pontos csiszolású, bagolyfurcsa üveget és tudok-e jól látni rajta?” Kaffka írói célkitűzését adja önmagának ezekben a vallomások-

ban, amelyek a publicisztika és a szépirodalmi eszközök keverésével bár vegyesműfajú írások, mégis legtöbbször árulnak el írójukról, aki a nők, asszonyok helyzetéről beszél a háborús családi életben, a sznobokról, az írókhoz csatlakozó kispolgári sleppről, de önnön félelmeiről és kétségeiről is, amelyekben egy proletárforradalom lehetőségei is megjelennek.

Barta Lajos két elbeszélése is kiemelkedik a szépirodalmi rovatból. A Gogály csatája című vidéki rajza (1918/1. sz.) kitűnő kép a dzsentris vármegyéről (akár Móriczé is lehetne!), a Zsidók c. elbeszélése pedig a falusi, vidéki zsidók különös világát mutatja, esettésüket szánakozón, emberi gonoszságukat és gyöngéiket pedig ironikusan szemlélve.

Új és ismeretlen elbeszélőként tűnik föl Szász Géza az Esztendőben. (Nyulak, 1918/3.) A vidéki dzsentri és városi élet széthulló világának rajzával remekel, megvillantva a falusi szegénység félelmetes ürügyületét. A folyóirat szükségesnek tartotta, hogy ugyanebben a számban bemutassa Szász Gézát, aki e sorok szerint bajai ember, beutazta a világot, Párizsban könyomatost adott ki — „nagy belső életet élő, öngyötrően sokáig készülő író”, nagy tehetséget látnak benne. A Nyulak c. írása rá is szolgált erre a dicséretre. Szász Gézától azonban az Esztendő nem közzölt többet. Egyszer-kétszer föltűnik neve még a Pesti Napló tárcái alatt, azután nem találkozhatunk írásaival, majd csak 1919. január 19-én, amikor is a Pesti Naplóban a földosztás pszichológiájáról írt. A Szász Gézáról írott sorok más vonatkozásban is érdekesek. Azt ígéri, hogy az új írókat ezután is figyelemmel kísérik és bemutatással méltatják, de ez többször nem fordult elő. A befejező sorok pedig teljesen elkanyarodnak a tárgytól és ilyen háborúellenes élel íródnak: „... ha sok ilyen ember volna — kevesebben lennének azok az alacsonyrendűek, akik belevitték a háborúba a világot.”

Tóth Árpád (főntebbi levélidézeteiből kiderül, hogy miért) keveset szerepel itt, de a Tavaszi vers (később Április) és az Egy régi ház előtt az Esztendőben jelenik meg először.

Meg kell jegyeznünk, hogy a versanyag nagyobb része nem éri el a próza színvonalát.

Révész Béla csak 1919-ben (2. sz.) jelenik meg a folyóiratban sajátos hangú proletár-polgártörténeteivel; Szép Ernő: Május c. egyfelvonásosa a városi esett szegények sorsáról beszél.

Szép sora van a gyöngé írásoknak is a lapban. Minden valószínűség szerint baráti kapcsolatok révén kerülnek bele. Ilyenek pl.: Földi Mihály: Rabok c. gyöngé háborús írása, Erdős Renée raffináltan megírt szerelmi története, Szász Menyhért Kosztolányit utánzó versei, Hatvani Lili egy megfoghatatlan világban játszódó históriája, Turcsányi Elek: Allegória c. elbeszélése. (Bár az utóbbiban a modern prózairás erősen pszichoanalízis fogásainak fölhasználása figyelemre méltó!)

Kassák elbeszélést ír az Esztendőnek (1918/11. sz.) Egyszerű történet címmel. Tulajdonképpen Turi Dani-történet, de az írás különösségét az adja, hogy Kassák sajátos nyelvi világa a magyar falusi világ kifejezésére törekszik.

Abban is Hatvani ízlése látszik, hogy a folyóiratban megjelenő írások egy része a polgárság széthullásáról, erkölcsi bukásáról szól. (Sándor Imre, Lakatos László, Földi Mihály írásaira gondolunk itt.) De megma-

gyarázhatatlannak tűnik Vargha Gyula (1918/1.), és Kozma Andor (1918/2.) szereplése a folyóiratban. Talán Hatvany régebbi és mindig megőrzött bizonyos konzervatív alakokkal való szimpátiája játszott közre megjelenésüknél. Mindkét szerző esetében csak egyszeri megjelenésről van szó.

A folyóirat egyetlen hosszabb művet közöl folytatásokban: Karinthy Capilláriáját. Érthetetlen, hogy Karinthynek ez a korabeli legjobb írása reflexió nélkül maradt a folyóiratban. (Furcsa az is, hogy Szalay Károly: Karinthy Frigyes (Bp. 1961.) c. könyvében csak az 1921-es kiadást vizsgálja, pedig az 1918-as megjelenés figyelembevételre bizonyos korrekciókat eredményezhetett volna Karinthy irodalomtörténeti értékelésén.)

Kritika, irodalombírálat

E rovat a széles körű figyelem és a válogatás tervszerűségével lép meg. Bizonyos irányultság van a kritikai hangban és a munkatársi gárda (kritikát írók) szerepeltetésében is. Hatvany Lajos, Tóth Árpád, Schöpfung Aladár, Kosztolányi, Földi Mihály a leggyakoribb kritikászok, néhányszor Bölgöny György, Somlyó Zoltán, Harsányi Zsolt, Fülep Lajos szerepel, az évfolyam utolsó számaiban egyre sűrűbben tűnik föl Halasi Andor neve. A kritikai hang az induló Nyugatra emlékeztet. Itt igazolódik be, hogy mennyire szükséges volt a szerkesztőség megjegyzése: „Minden közleményért írója felel.” Ami a korai Nyugat kritikai hangját idézi, az egyrészt Hatvany tekintélyt nem tisztelő hivatalos-irodalomellenessége, másrészt a kritikai vélemények szabad, gyakran végletes, de őszinte kimondása. (Kosztolányi, Halasi Andor.)

Hatvany már az első számban sorozatot indít a hivatalos irodalom konzervatív klasszikusai irodalmi rangjának lerántására. A sorozat címe: Elmúlt nagyságok — már önmagában is kihívó, szembezálló, hiszen olyan „elmúlt nagyságokról” kíván szólni, akik a kor köz- és irodalmi életének nagyon is tekintélyes potentájtjai. Csak két írás jelent meg ebben a sorozatban: Berzeviczy Albert (A Délen megjelenése alkalmából) 1918/1. és Rákosi Jenő (A magyarságért megjelenése alkalmából) 1918/2. A sorozat ilyen gyors elhalásának oka nyilván a politikai élet rohamos megváltozása volt, amikor is Hatvany irodalmi és közéleti tevékenységében nem a hivatalos-irodalomellenesség, hanem a Károlyi Mihály képviselte politika föltétlen támogatása dominált. A Budapesti Szemle hódoló kritikája mellett (-y: Délen BSZ. 1918. 150. l.) Hatvany Berzeviczy bírálata megsemmisítően hat. A személyes ok kizárásával ír Berzeviczyről, és az akadémiai tudományosságról, a hivatalos műveltségről, amely ránehezül erre a szegény országra,” Szürke, szokványos könyvek és útirajzok közé sorozza Berzeviczy könyvét és bő idézetekkel bizonyítja „taplóízű stílusát”. Lépten-nyomon a fölhígított Baedekkert veszi észre az esztétizálással megspékelt útirajzokban és előszeretettel veszi vizsgálat alá Berzeviczy bombasztikus nagyotmondásait, amelyek mögött nincs művészi átéltség, igazi élmény. Hatvany érzékenyen reagál a modernség megértőjének pózában tetszelgő Berzeviczynek arra a kijelentésére, amelyben D'Annunzióról szól elismerően. Hatvany hazai aktuali-

tásra utalva válaszol: „Vajjon mit jelenthet D'Annunzió prózája az ilyen embernek? Minthogy azonban a világ meghajlik „a páratlan” olasz előtt, Berzeviczy is ugyanezt teszi. De ha valaki magyarul, Berzeviczy saját anyanyelvén, itt az ő szeme láttára, füle hallatára tenné azt a magyar nyelvvel, amit D'Annunzió megtett az olasszal, vajjon nem Berzeviczy volna-e az első, aki a teljes értetlenség iszonyával hökkenne tőle vissza. Vajjon mit szól Berzeviczy Szomorú Dezsőhöz?” [Hatvany később (Esztendő, 1918/9.) kritikát írt D'Annunzióról és kiderült, hogy nem rajongott érte: „Ő a fin de siècle nyegleségének, sóvárgásainak, dilettantizmusának és dandyzmusának poétája. A délszak Wildeje ő... Könyvének ötven oldala elbűvöl, száz oldala untat és tovább nincs...” Leírja, hogy többször látta, mindig ellenszenves pózokban. Nyilvánvaló, hogy a Berzeviczyvel való vitában D'Annunzió csak ürügy, nem a föltétlen elismerést jelenti nevének fölbukkanása.]

Hatvany kritikája érzékeny helyen támad. Az egy évtizeddel előbbi konzervatív, hivatalos kritika többek között nyelvrontással vádolta az új irodalmat, az Ady-tábort, most Hatvany a nyelvi szürkéséget és közhelyszerúségét bizonyítja rá Berzeviczyre. Az irodalmi akadémiizmus tábora már messze van attól, hogy kórusban tudjon visszavágni. Csak Négyessy László döbbent levele jelenik meg a Budapesti Szemlében (1918. 475. l.), amelyben félve gondol arra, hogy Hatvany sorozata tekintélyeket fog ledönteni és naivul figyelmezteti a szerkesztőt: „Ez a bírálata a kritikai bolsevikizmus jelentkezése a magyar irodalomban. Mert hát ez a legújabb „világáramlat”. (Négyessy etikai vétséget lát abban, hogy Hatvany verset közöl Vargha Gyulától az Esztendő januári számában, de a Pesti Naplóban megtámadja februárban. Az igazság az, hogy a támadás nem Hatvanytól ered, hanem Lakatos László és Kafka Margit írtak Vargha Gyula ellen, aki szónokias pózzal mondott nemet a nő választójog vitájában.)

Berzeviczy az esztéta és stilszta bukik meg Hatvany kritikájában, az Elmúlt nagyságok következő alakjában, Rákosi Jenőben e tábor politikai csillagának letűnését igazolja a szerző. A magyar dolyf, a mértéktelen nemzeti önértzet táplálása jellemzi Rákosi Jenőt, akinek ideálja „a sült paraszt, ki fölszabadultan is jobbjá sorban, régi hagyományok szerint él”. Rákosi egy eredeti nemzeti gondolat képviselőjének hiszi magát, pedig Hatvany szerint „nemzetiségi elvei és egyéb nézetei semmiben sem haladják meg a hazai dilettantizmus határait”. Pózaiból alapos műveletlensége, dagályos szónokiasságából álpátosza és a művek iránti értetlensége bukkan elő. Kegyetlen kioktatás ez, amely tetőződik a háborúra uszító Rákosi írások idézésével, a veszített háború utolsó évében.

Hatvany Csathó Kálmánban is ennek a tábornak íróját ítéli meg szellemen: „Ő a magyar regény bravúros László Fülöpje.” (1918/2.) Ugyanezzel a reflexsszel reagál Hatvany az Akadémia Shakespeare ünnepségeire (1918/6.), ahol szerinte „a művészetnek művésztelen kiszolgálása” történt meg. Nem értik Shakespeare-t, nem vesznek tudomást az új és jó fordításokról. (pl. Babits Vihar-ja), nem tanulnak a modern rendezésekből (pl. Reinhardt).

Az elmúlt nagyságok sorozat szellemében íródik Szász Zoltán tanulmánya Prohászka Ottokárról. Szándéka azonos Hatvanyéval: szétfosz-

latni Prohászka nimbuszát. A legérzékenyebb pontján támadja meg a katolikus püspököt, akinek intellektuális és szociális demagógiáját leplezi le. Prohászkanak — írja Szász — nem szívügye a társadalom alapos megreformálása, intellektualizmusa mögött nagyon is közönséges érdekek húzódnak meg. Szász ugyanazzal a fogással teszi vitaképtelenné Prohászkat, mint Hatvany Rákosit: a béke általános óhaja idején, fejére olvassa háborús uszító írásait.

A Kaffka Margitról szóló kritikában (1918/5.) a régibb Hatvanyt látjuk viszont, impresszionisztikus játék a versről és csak nagy kerülővel jut el a szellemes, nem mindenben helytálló megállapításaihoz, amelyek már a tárgyra vonatkoznak: „A *Színek és évek* e kor magyar asszonyának egyetlen könyve. A mai házasság regénye... A züllő magyar gentry regénye... keserű, könyörtelen írás, a mi helyi *Éducation sentimentalunk*.” Kaffka prózai műveiben látja az igazi lírát, és vallomásait idegen figurákon keresztül teszi, verse csak ösvény e prózai művek tisztázása felé. (Éppen ez az utóbbi szellemes megállapítása az, amely vitatható, Kaffka költészetének lejobb szállítását jelenti.) Oláh Gáborról írott bírálatában ott bújkál még annak az emléke, hogy egyszer ez az ember Ady-ellenes volt, Rákosi Jenő eszköze. Szellemesen, kegyetlenül ír róla, nem tagadható, hogy igazat: „Oláh Gábor beszéde olyan, mint a verse. Van eredetisége, s még sem teljes — van tehetsége, s mégsem kényszerít behódolásra.” (1919/2.)

A művek kritikai megítélésében gyakran tűnik föl mint mérce a háborúhoz való viszony kérdése.

Tóth Árpád Gyóni Gézát Ady utánzáson éri tetten, hiányolja a művészi elmélyülést és érződik bizonyos lebecsülés abban, hogy Gyónira külső életkörülményei hívták föl a figyelmet, de mégis minden kritikai megjegyzését tompítja, mert úgy látja, hogy Gyóni költészete antimilitarista. Hatvany, Gábor Andor költészetének minden alapvető kérdését, zavarát a háborúra vezeti vissza, az már csak mellékesnek tűnik, bár leírja, hogy Gábor Andor könnyelműen ír.

A legérdekesebb e vonatkozásban Kosztolányi Barbusse-kritikája. (1918/1.) Forradalmi gondolatot lát a könyvben, a béke gondolatát, de rögtön hangsúlyozza, hogy nem tekint soha el az esztétikai értékektől, „a béke eszme önmagában még nem művészi érdem”. Kosztolányi a *Tűz* nagy európai sikere ellenére is bizonyos esztétikai, de politikai egyenlőségjelet tesz a megszorodó pacifista művek és a háborús művek közé. „A háborút a mai erkölcsi rend leleplezésével lehet megérteni — írja Kosztolányi. Barbusse regényének csak a vége jár ezen az úton. Egy végtelen borzalmas, de alapjában véve középszerű alakul a regény.” Kosztolányi nem szakad el esztétikai elveitől akkor sem, amikor a háborúellenesség kérdésében esetleg a maga esztétikájába bele nem férő, ezáltal gyöngébbnek ítéltetett irodalmi művek az adott pillanatban való társadalmi, politikai hatását pozitíven lehetne értékelni. Véleménye, kritikája semmi esetre sem rosszindulatú, éppenséggel nem ellenzője annak a pacifizmusnak, amit Barbusse képvisel, inkább a tőle megszokott aggály van benne a konjunktúra irodalommal szemben. Barbusse nem tartozott ebbe az irodalomba. Kosztolányi talán tőle függetlenül is elmondhatta volna főntartásait. (Érdekes dolog összevetni Kosztolányi Bar-

busse-kritikáját az Andrejev Leonyidról szólóval, amelyet ugyancsak az Esztendőben közölt [1918/8.], de nyolc hónappal később. Kosztolányi itt a régebbi rokonszenv kinyilvánításán túl arról is ír, hogy mennyire lelkesedik Andrejev Leonyid pacifizmusáért.)

A folyóirat többször hirdeti borítóján Sikabonyi Antal: Az alkotó lélek és a háború című könyvét, melyet Tóth Árpád ismertet (1918/4.) Tóth Árpád végkövetkeztetése, hogy a háborús költészet nagyon sivár, a népköltészetben semmi újat nem hoz, és csak irónikusan tud csodálkozni Sikabonyi buzgalmán, aki olyasmit keres ebben a költészetben, ami nincs benne: a monumentalitást. Ugyanilyen következtetésre jut Schöpflin Aladár is Gömöri Jenő: A nagy háború katonanótái című gyűjteményének kritikájában is: „Úgy látszik, a magyar nép dallamalkotó invencióját a háború éppoly kevésbé termékenyítette meg, mint szövegköltő invencióját...” (1918/5.).

Halasi Andor Ady: A halottak élén c. kötetéről írva arról beszél, hogy Ady teljes megértését a maga kora akadályozza: „Költészetének átütő robosztus alakja annyira »korszerűvé« olyannyira: küzdő, intő utat kereső, megváltást hirdető közéleti nagysággá teszi, hogy verseinek esztétikai méltatása: túlhaladott álláspont. Egy nyugodtabb jövő ajándék óráinak dolga.” (1918/11.).

Halasi Andor neve azért is figyelmet érdemel, mert a folyóirat egyik legtöbbet szereplő kritikusa és a legjobb is. Ítéleteibe sok ötlettel szövi bele erős, irónikus kritikai megjegyzéseit. Két kiemelkedő írása is van a folyóiratban: az egyik az Ady kritika, amelyben Debussy, Bartók, Kodály, Strauss Richard nevét emlegeti Adyéval együtt és találóan állapítja meg: „Babits a ritmus, Kosztolányi a melódia, Ady a hangkeverés.” A másik írása Juhász Gyula: Késő szünet-éről szól (1918/8.) és a mégoly csonka kötetből is megérzi, hogy Juhász a magyar irodalomban mellőzött költő: „Messze ennek a testetlen költészetnek a láthatárán körös-körül az élet színeitől ékes az ég alja.” (Jobb képet Juhászról, máig sem olvastam egyetlen méltatásban sem!) „Magyarsága mély és örök. Nem programszerűen csinált, nem tettetett, nem erőszakolt magyarság.” Félreértései abból adódnak, hogy csak a Késő szünet verseire figyel, pedig ezek már meghaladott írások Juhásznál. Mennyire nem illenek rá 1918-ban Halasinak ezek a megállapításai: „Nem tartozik a »korszerű« poéták közé. Nem nyugtalanít, nem követel pártállást. Az egész kor távol áll tőle.”

Az utolsó számokban Halasinak is önálló rovata kezd kialakulni, Könyvpiac címmel, ahol kisebb kritikáit közli a folyóirat, legtöbbször kezdő, fiatal írókról. Csípős, nem egyszer annyira elutasító hangja van, hogy már-már úgy érezzük, hogy túlzás, de mégis vele kell egyetértelnünk: a tehetségteleneket téríti el az írástól. Peterdi Andor nagyánővesztett összegyűjtött verseinek két kötetét így méltatja: „Két alaptípusa van a költőnek. Az egyik az igazat keresi, a másik a hangulatot. Amaz a nagy lírikus. Peterdi Andor az utóbbiak közé tartozik... az egyéniségből hiányzik valami. Az, ami a költőt nagyvá teszi.” Máskor megelőlszik egy frappáns mondattal: Lendvai István: Fáklyafüst, szőfonalak, arcnélküli versek; „Kormos Ferenc: Szeptemberi vihar. A regény átmé-
rője néhány centiméter.” És egy idézet a műből: „virágba ojtott orosz-

lán”. „Kardos Tilda: Halálhinta. Az amatőrködés és a hivatottsága határvonala fölött hintázik.”

Halasi Kosztolányival együtt pártfogón szól a magyar avantgarde első jelentkezéseiről. Halasi Szélpál Árpád: *Tüntetés* c. kötetéről ír: „anarchista, mint a Ma minden kötete”, de a tett lírája, új líra és ezért dicséri. (1919/1.)

Kosztolányi Barta Sándorban fedezi föl a nem mindennapi tehetőséget és föltűnő szeretettel, elismeréssel szól róla: „...könyve eddig is számos megbotránkozásra adott alkalmat. Értelmes és művelt emberek mosolyogva tették íróasztalomra a könyvét, megütköztek furcsaságain, azon, hogy vegytani képleteket ír a verseibe, s a szükséghez képest új szavakat alkot, néha helyesen, néha helytelenül. Nincs jogom szemére hányni egy új forradalmárnak, hogy félrecsúszott a nyakkendője... Még kevésbé szabad fenyhántorgatnunk a pusztán formai kifogásokat akkor, amikor — mint itt is — merőben új értékekkel találkozunk s az író, aki sejtésem szerint igen fiatal lehet, átfogó világ-érzést, pontos és különös emberlátást és friss tárgyismeretet hoz magával, szóval olyan valaki, aki számára »a világ létezik«, az a költő.”

„...Az igazi költő expresszionista — világot magából adó.” Barta: primitív szentháromság c. verséről: „Ez a vers a magyar expresszionista költészet hibátlan alkotása.” (1919/2.) (Megj.: Kosztolányi: *Írók, festők, tudósok* Bp., 1958. 99—102. l.)

(Megjegyzendő, hogy mindkét kritika 1919-ben jelent meg, akár a nyugatos Kosztolányi, akár pedig a rajtuk pallérozódott Halasi előtt kikerülhetetlenül állottak a magyar avantgardista törekvések, de elismerő véleményük így nagyon figyelemre méltó.)

Aránylag sokszor szerepel kritikai írással Földi Mihály, de alig tud lényegeset mondani Ignotusról, Havas Alizról, Barbusseről, inkább csak lírizál. Két jobb írása hívja föl magára a figyelmet és közvetett vallo-mása Claude Farrère: *Ave Caesar* című könyvével kapcsolatban. Ignotus novelláiról találóan írja, hogy ezekben a „lecsukott szem mögötti világ” van megírva; Benedek Marcell: *Vulkán-járól* szóló kritikájában pedig a társadalmi regény szükségességéről, lehetőségeiről értekezik, a szóban forgó mű el is kerül figyelve előteréből.

Somlyó, Ambrus Balázst oktatja ki, hogy az utánérzés (Ady, Szép Ernő, Somlyó, Kosztolányi) sokat ront a *Koszorú* című kötetén. (1918/10.)

Böloni György Csehovot és Dickenst emlegeti Barta Lajos: *Az el-süllyedt világ* c. kötetével kapcsolatban. Ő a vidéki élet lelki színvonalát adja, nem a falu vagy város külső képét.” (1918/11.)

Az impresszionisztikus kritikának nemcsak Földi hódol az Esztendőben, hanem Harsányi Zsolt, Mohácsi Jenő is. Hatvany régebbi önmagát látja bennük, és engedi, hogy írásaik megjelenjenek. Fülep Lajos kritikája Lesznai Anna: *Édenkert* c. kötetéről (1919/1.) is ebbe a sorba tartoznék, de bizonyos freudista beütései (az őszanya keresés köré épül a kritika) és szellemtörténeti módszere külön érdekessé teszik.

Kosztolányi Sándor Imre elbeszéléseivel kapcsolatban (1918/5.) védi meg a novella korszerűségét, amelynek elhalálásáról beszéltek... „Ez

a nemes és értékes műfaj az élet fölvilágító képeit egy kis tükörben — azt mondhatnám: zsebtükörben — mutatta.” A közepes külföldi ponyvával szemben a jó hazai novellát védi és véli fölfedezni Sándor Imre: *Boldogság* című kötetében.” Ennek a fiatal írónak a hősei főbbnyire kispolgárok, és polgárok, egy ügyvéd, egy ügyvédjelölt, egy magánhivatalnok, egy gépirókisasszony, egy kávéméréses lány stb. . . . Ami azonban megkülönbözteti a többiektől az az, hogy a művészetet, az a mód, ahogyan látja ezeket a kesernyés és jelentéktelen embereket, egyáltalán nem polgári. Kitűnő szemre valló kritikája ez Kosztolányinak, ha Sándor Imre nem is lett a magyar novella újjáteremtője. Kosztolányi rokonszenve nemcsak a tehetséges pályatársnak szól, hanem a hasonló témakörben mozgó író társának is, hiszen Sándor Imre novelláinak témáit szemlélve, éppen Kosztolányi fölsorolásában az elbeszélő Kosztolányira ismerhetünk. (Ez a kritika is megjelent a fentebb idézett Kosztolányi kötetben. 85—86. l.)

Kosztolányi *Káin* c. kötetéről Haraszti Zoltán írt. (1918/3.) A nem különösebben kiemelkedő kritika mégis rejt két fontos megfigyelést, gondolatot: „Kosztolányi egy szocializált polgári nihilista . . . Freud professzorral van rokonságban.” Kosztolányi a folyóirat szerkesztője, e kijelentéssel szemben minden kis ellenvetését érvényesíteni tudta volna. De nem tette, vállalta, ő maga is találónak érezte. [A freudizmus problémája mégegyszer előkerül az *Észtendőben* (1919/2.) Halasi Andor *Földi Mihály: Sötétség* című regényéről azt írja, hogy „itt a freudizmus megtalálta a regényben a maga stílusát”. Jóindulatú túlértékelése ez Földi Mihálynak.]

A kritikai rovat csak ritkán tér el a szigorúan vett könyvkritikától. Böloni képzőművészeti, Halasi zeneesztétikai bírálatra említhető, mint eltérés, és egy természettudományos vonatkozású írás Sztróckay Kálmántól, aki Gáspár Kornél műkedvelő tudományosságát, primitív tudálékosságát pellengérezzi ki. E kritikák megjelenésében a rovat színességére való törekvést kell látnunk.

Földi Mihály írása Claude Farrèreről azzal tűnik ki, hogy Tóth Árpád dal együtt a sekélyes külföldi művek fordítása ellen hadakozik. Földi Claude Farrère rossz ponyvanovelláin háborogva így ír: „Ő, hol van az az író, aki végre világnézetet hoz, hol van az emberiség a barbár korszakban, aki megteremje és meghallgassa.” Tóth Árpád egy gyöngye *Meyrink* regényt vizsgál, melyet elnagyoltnak tart és mindezt tetézi egy rossz fordítás és csúnya magyar kiadás. Kosztolányi a dán Otto Rung: Titokzatos hatalmak c. regényét dicséri, Schöpflin a detektív história irodalmi rangú művelőjéről, G. K. Chestertonról értekezik az *Ember, aki csütörtök* volt c. műve alapján. Mindhárom külföldi író egy-egy művével szerepel a folyóiratban.

A világirodalom fordításának problémája is helyt kap itt. (1918/11.), de nem a kitűnő műfordító munkatársi gárda foglalkozik vele, hanem Lázár Leó (?), aki bőségesen illusztrálja a korabeli műfordítások botrányos félreértéseit és ami fontosabb, a válogatás sekélyességét, igénytelenségét: „Fordítóknak, fordításnak soha olyan keletjük nem volt, mint ma. Tudjuk, miért fordítatnak le a kiadók tücsköt bogarat: az új polgársztály olyan mohón fal fel mindent, ami nyomtatott, hogy nem győzni őt táplálékkal. Háború lévén természetes, hogy pótszereket kap, de neki

mindegy. És még ha jó is a táplálék, az elkészítés módja — a fordítás — legtöbbször valami szellemi karlszvádi kúrát tenne indokolttá.”

Az Esztendő kritikai rovata a folyóirat legerősebb oldala volt. Szándékkal vagy anélkül egyenrangú volt a Nyugat kritikai rovatával.

Dokumentumok, naplójegyzetek, publicisztika: a háborús Európa

Az Esztendő *Napló* rovata rövid aktuális reflexiókat, kisebb irodalmi, művészeti és kultúrtörténeti adatokat közölt jobbára, főleg a későbbi számokban a Pesti Napló újságírói írták ezt a rovatot, olyan kulturális és politikai tárcákat helyeztek itt el, amelyeknek rokonaival a Pesti Naplóban lehet találkozni. Ezen a rovaton is jól látható, hogy a Pesti Napló és az Esztendő szorosan együtt működik. E jegyzetek témája olyan sokszálú, hogy lehetetlen mindről jellemzést adni.

Itt is nagyon sok a háborús vonatkozású írás. A háború nemzetközi alakjairól, az egykori boszniai háború veszteségeiről (utalással a mostani véráldozatokra), Höferről, akinek egész élete csak egy jelentőséggel bírt: aláírt egy hadijelentést, a német háborús pszichózisról, Gratz Gusztávról, a magyar katonák távolkeleti fogságáról, a háború kitörésekor írott művek sivárságáról (Rákosi Jenő, Kis Menyhért írásairól) stb. Mindez glosszaszerűen, erős támadó ellél íródik.

Dr. Szabó István, a Pesti Napló bécsi tudósítója riportban számol be a Bécsben időző Horthy Miklósról. (1918/4.) Mintha nem is a Novara matrózainak kegyetlen tisztjéről lenne szó, a „drága és finom ember, a legérdekesebb tengerész” — kifejezésekkel találkozunk az írásban.

Kosztolányi Dr. Ferenczi Sándort, Freud egykori munkatársát interjúvolja meg a háború és béke kérdéséről. Igen jellemző riport a freudista Ferenczi pszichoanalitikus elmékedése nélkülöz minden valóságos társadalmi összefüggést a háború okainak megítélésében. Szerinte a háborút az emberi természet okozza, háború nélkül az idealizáló törekvések indulnak meg (szocializmus, anarchizmus). „A kemény és kegyetlen hadviselést tartom egyedül őszintének” — mondja Ferenczi, és soraiban, minden jóindulata ellenére is ott bújkál néhány momentum, amely a fasizmusra emlékeztet. A háború megakadályozását a családban kívánja elvégezni pszichológiai neveléssel. Kosztolányi reflexióit is őrzi a riport, a bevezetőben ezeket írja: „A forradalom borzalmas, a háború is. A forradalom a háborúnak gonoszabb fajtája.”

A kulturális, irodalmi jegyzetek is szétszóródó tematikájúak ebben a rovatban. Szóba kerül itt a magyar irodalom külföldi fogadtatása, az írás, politika, közélet viszonya (Hevesi Sándor), a pozsonyi műemlékek, Vörösmarty és Lévai József kiadatlan írásai, egy kiadatlan Ady-vers (Kosztolányi közli!). A legérdekesebbek azonban még egy-egy Vörösmarty vagy Ady-vers közlésének jelentőségén is túllépnek. Ilyen pl. Lendvay Károly riportja a Nóbel Akadémia titkárával, Karlfeldt-tel. (1918/1.) A kérdés: miért nincsen magyar Nóbel-díjas? A válasz szerint nem a Nóbel Akadémián múlott. Csak kevés magyar társadalmi szervvel voltak kapcsolatban (Petőfi, Kisfaludy Társaság, Akadémia). A titkár szívesen fogadja Lendvaytól a névre szóló tanácsokat és ígéri, hogy kiterjesztik kapcsot

lataikat más magyar társadalmi és irodalmi szervezetekre is. A riport — ha nem is direkt módon — utal az érintett társaságok és szervek bűnös mulasztásaira is; nem képviselik méltóképpen külföldön a magyar irodalmat.

Pór Leó, Alfréd Kerrel beszélget Berlinben (1919/2.) és Alfréd Kerr szimpátiával nyilatkozik a forradalmi mozgalmakról. Szép Ernő egy régebbi Ady tanulmányát közli, amely nagy alázkodó vallomás a költőtárs előtt. Lukács Hugó, Ady orvosa a költő betegségeiről ír. (1919/2.)

Bartók Béla kétszer is szerepel a naplójegyzetek között. Kulinyi Ernő riportjában Bartók Debussyról beszélt, akiről azt tartja: „korunk legnagyobb komponistája volt, a kelet-európaias népies zene hatását lehet nála fölfedezni, és a legkülönb műve a »Pelléas és Melisande« távoli rokonságban van a magyar parlando népdalok recitáló módjával”. (1918/4.) Kardos István Bartók kritikusaírói ír, akik a Fából faragott királyfit értetlenül fogadták, A kékszakállú herceg vára szövegekönyvét pedig lebecsülték; Kardos Balázs Bélát védi meg: „ha Bartók Béla zenéje dúsabb is Balázs Béla szövegénél, de azzal egy test”. (1918/6.)

A Pesti Naplónál rovatot író Karinthynak itt is van egy sorozatterve, de csak két darabja jelenik meg. (Zarathustra az idej színházi szezonról, (1918/4.) és Zarathustra a magyar futurista irodalomról (1918/5.)) Kassák, Komját Aladár, Mácza János, Joel Béla, Barta Sándor nevét emlegeti az utóbbi írásában és egy kicsit csúfolódik velük, hogy e „csúf nővel” (futurizmus) nem ők kacérkodtak először a magyar irodalomban, hanem Szilágyi Géza és Révész Béla. Tanácsa a futurista fiataloknak: „Ne törődj mással, mint azzal, amit mondani akarsz, s felejtsd el, hogyan mondd.”

Sokkal elismerőbben szól az a névtelen cikk a magyar avantgardizmusról, amelyet az Esztenő első számában olvashatunk és a magyar expresszionista festőket dicséri: „idáig nem giccSOROK mutatkoztak közülük, hanem tehetségesek, inkább meggyőződésesek, mint hóbortosak, akiknek tiszteletre méltó az önvizsgálódása, amikor sokkal egyszerűbb volna festeni barokk várkastélyt, Vénuszt a pázsiton, biedermeier csendéletet, vagy amit csak parancsol éhes hadimilliomosok mohó szeme”. Henri Matisse, Picasso, Le Fauconnier, Guillaume Apollinaire nevét emlegeti a cikk, sehol sem elutasítón, inkább elismeréssel.

Ez az írás azért is figyelmet érdemel, mert a folyóirat képzőművészeti vonatkozású cikkekben igen szegény. Böloni írt a Hatvany-család kiállításáról és ő emlékezett meg Tihanyi Lajosnak a Ma helyiségeiben rendezett tárlatáról is. (1918/11.)

Az Esztenő 1918/8. száma közli Peter Altenberg osztrák író tárcáját, Nyár címmel. Az írás befejező sorai: Mivel lehet az emberen segíteni? Enni kell adni neki.” Az írás, a szerző stílusára jellemző könnyen csevegés, nem is ez az érdekes, hanem a közlés, amelyet ez a megjegyzés kísér: Peter Altenberg, a kiváló bécsi író, ki ezután gyakrabban folkeres majd eredeti írásával, ezt a kis jegyzetet küldte az Esztenőnek.” Peter Altenberg neve azonban többet nem fordult elő a folyóiratban. (Az együttműködést nyilván megakadályozták a gyorsan változó világpolitikai események; és Peter Altenberg 1919 januárjában meghalt, nyilván az év végén már nem tudott kapcsolatot tartani az Esztenővel.)

Az Esztendő, hiven Károlyi Mihály politikájához, irodalmi és művészeti kérdésekben, de különösen publicisztikai vonatkozású írásaiban a Dunamedence népeinek, a monarchia nemzetiségeinek megbékélését, sovinizmustól mentes barátságát hirdette és több írásban a háború utáni együttélés lehetőségeit kutatta. Ezért ad helyt Isac Emil cikkének is, amelyben a szerző „a kulturális kapcsolatok fanatikus hívének” nevezi magát és az erdélyi román nyelvű irodalomra hívja föl az elzárkózó pesti irodalmi körök figyelmét. Akit legjobban szeretne bemutatni, az Argibiceanu János, orláti vándorpap, akinek Gorkijjal való rokonságát hangsúlyozza. „Próbálja meg valaki, aki románul ért, és fordítsa le Argibiceanut. Majd meglátják Önök Budapesten, hogy a millieunek semmi köze a művész fejlődéséhez és egy nyomorult Szeben megyei faluban a poéta modernebbül ír, mint a Hotel Pimodan pomádés arszlánja.” Pitis Ecaterina, Cuntanu Maria, Rebreanu Livia költőnőkről beszél és Cotrus Aronról, akinél „Arno Holz semmivel sem nagyobb költő”. (1918/11.)

Cikkének befejező soraiban ugyanaz a barátkozó, egymást megismerés vágya szólal meg, mint az Esztendő magyar szerzőnek hasonló tárgyú cikkeiben: „Ha egy kissé lecsendesül ez a nagy állati cavalcade, mi szellemi arisztokraták kezdjük el az ismerkedést... Ez az országnak annyi értéke és drága köve van és nincs senkiben kedv, hogy a kénköves sovinizmus oltárára letegye az érzések különböző színű és illatú koszorúját. Nemes türelmetlenséggel várom tehát, hogy végre olyan hosszú idő után — az összetépett fonalak szövését azok vegyék kezükbe, akik a szívek között egyetértést és emberszeretetet egyengetnek.” (1918/11.)

Különösen erős az Esztendők érdeklődése a környező szláv népek iránt. Aggodalommal gondol a folyóirat több szerzője a szláv nacionalizmus háború utáni munkájára. Ennek a félelemnek ad helyet Tábori Kornél: Szvinye magyarszki (1918/10), és Lakatos László: A délszláv metropolis (1918/7.) című írásaiban, mindkettőn a horvát nacionalista törekvéseket bírálják, Tábori Kornél úgy, hogy maga is nacionalista kilengésekkel ír, Lakatos László pedig Károlyi és Jászi következetes hívének mutatkozik, megértőn, a megbékélés szellemében.

Szinte az egész folyóiratnak legszínvonalasabb kordokumentuma Lakatos Lászlónak az az írása, amely az Esztendő első számában jelent meg Utazás Prágába címmel. Lakatos 1917 decemberében járt Prágában és olyan körökben fordult meg, amelyek tevékeny részesei voltak a későbbi Csehszlovák Köztársaságnak.

Legfőbb megállapítása, hogy a csehek akarata ellenére háborúznak, és bennük is él az ellentétek békés kiegyenlítésének a vágya. A cseh nacionalista törekvések értelmiségi képviselőivel vitatkozik a fölvidéki megyék elcsatolásának kérdéséről, de legtöbbször háttérbe szorul a nacionalista ízű vita, kultúra, irodalom, szóval a közös nyelven való beszéd keresése tölti el őt is. Nagy egyetértéssel helyesel Alois Rasin-nak, a cseh nacionalizmus sokat üldözött, ismert alakjának, aki jól látja, hogy az imperialista béke újabb háborút szül. Lakatosnak föltűnik az e körökben megnyilvánuló oroszellenesség, szerinte a magyarok éppen az orosz szimpátiával ütnek el a csehektől. Megismerkedik a Narodny Listy főszerkesztőjével, Sissel, a prágai nemzeti színház igazgatójával Kvapillal, aki maga is író és örömmel hallja, hogy az Ember tragédiáját

Jarosláv Wrhliczky kitűnő fordításában százszor játszották a csehek Nemzeti Színházában. A cseh irodalomról Viktor Dyč író tájékoztatta. Prágát a műegyetem professzora mutatja meg neki és híres régi épületek között sétálva Lakatos ilyen megjegyzést tesz: „Ezek az épületek, ezek a terek, ezek a kövek egyébként mind jól ismertek a prágai német írók munkáiból is. Egy Chapek nevű cseh író tett figyelmessé ezekre a fiatal németekre, akik közül Kaffka (sic!), Franz Werfel és Max Brod nevei nálunk is meglehetősen ösmertek. Ezek németül írnak, de írásaikban a lokálpatriotizmuson túl is van valami szláv lágyság.” A felsoroltak közül Kafka neve lehetett a legösmeretlenebb nálunk, minden valószínűség szerint éppen Lakatos László az, aki hírt ad róla először a magyar irodalomban.

Az érdekes prágai út összegezéséből két következtetést vonhatunk le. Íme a cikk befejező része: „Eddig volt. A jövőben hogyan lesz: ezt megmondani a próféta tiszte. Lehet, hogy példátlan küzdelem előestéjén vagyunk, és ha úgy van, hogy a cseh nacionalizmus fejfel akar a Kárpátok falának rontani, akkor a viadal magyar-győzelmes része felől nem lehet kétség. De amiről mi álmodunk, nem ez. Elég volt a gyilkos birkózásból, mi nem a háború utáni, hanem a háború előtti győzelmet vágyjuk, a sovinizmus bukását, munka, tisztesség és békeesség győzelmét. Így legyen, és munkánk nem volt rossz, ha a becsületes ügy útját egy milliomodrásban is tudtuk traszírozni...” 1. A békülékeny hang mögül Lakatosnál is előbukkan a magyar nacionalizmus. 2. Lakatos, amint az idézetből is kiderül, nem egyszerűen riport úton járt Prágában, hanem a közeledés előmozdítójaként, nem lehetetlen, hogy a Pesti Napló tudósítója Hatvany keresztül Károlyi Mihály követe volt.

Ugyanílyen szimpátiával és megértő hangon számol be Jobbágy Jenő a lengyelek pesti egyesülete elnökével, Cartoriszky Zsigmonddal folytatott beszélgetésről is. (1918/9.)

De a Pesti Naplóban legkonzervatívabbnak mutatkozó Dr. Szabó István itt sem tagadja meg magát és komolyan tárgyalja az Osztrák—Magyar monarchia és Románia közötti perszonálunió tervét.

Az az oroszok iránti szimpátia, amelyet Lakatos László olyan jólésően nyugtáz a cseh nacionalisták között dívó oroszellenesség láttán, hangot kap a folyóiratban is. Közlik Dosztojevszkij 1880-as nyilatkozatát az oroszok hivatásáról, mely szerint „az egyetemesség, az általános emberire való törekvés az orosz néplélek ereje”. (1918/6.) Nyilvánvaló, hogy az orosz forradalmi események fokozott figyelmet kívántak, de az is természetes, hogy az első reagálások a magyar szellemi élet eddigi orosz műveltségének, ismereteinek föllevenítésére szorítóztak.

Már a legelső szám riportot közül Szabó Endréről, az orosz irodalom kiváló magyar fordítójáról, aki a rákosligeti hadifogolytáborba járt ki az oroszok közé. „Sok orosz író járt a kezemre tanulmányom megkönynyítésére — vállalja Szabó Endre — Csehov is, aki akkoriban kezdő író volt.” (Idézi: D. Zöldhelyi Zsuzsanna: Szabó Endre, az orosz irodalom magyar népszerűsítője. Tanulmányok a magyar—orsz irodalmi kapcsolatok köréből. Bp., 1961. II.)

Szabó István terjedelmes beszámolót ír Trockij bécsi nyomain címmel (1918/2.), amelyből kiderül, hogy Lenint veszedelmes fölforgatónak

tartja és Trockijjal szimpatizál. Végtelen véleménynek tűnik, és talán furcsa, hogy megjelenhetett az Esztendőben, de nem szabad elfelejteni, hogy Lenin megítélésében Szabó István véleménye nagyon rokon Hatvanyéval.

Legérdekesebbek azok az írások, amelyek közvetlenül az orosz eseményekre vonatkoznak. Lengyel Menyhért: Svájci naplója (1918) 4, 6, 7, 8, és 10.), amelyet 1917-ben írt az erős antimilitarista hang és az utolsó fejezetekben egyre jobban megnyilvánuló Károlyi szimpátia mellett éppen az orosz eseményekre való reflexióval tűnik ki. Még a februári forradalomra utal csak, de jól látja, hogy ez a forradalom nem fog itt megállni. „Tegnap és ma — írja — a század legnagyobb eseménye történt meg.” Oroszország más mint a nyugati államok, az oroszoknál nem lesz »klaszszikus demokrácia«, mint Angliában, Amerikában.” Ha megváltó jön a világra — talán innen jöhet.” A forradalom a háború miatt és ellen van. Az orosz nép nem akar annexiót, sem háborút, csak az autokrata csoportok akarták és akarják. (A svájci békés életből elismeréssel gondol Babitsra, aki olyan bátran szavalta a Zeneakadémián a Húsvét előtt című versét.) Kommentár nélkül közli a folyóirat Larinnak, a Szovjet Legfelsőbb Gazdasági Tanács elnökének nyilatkozatát az államosításról, a föld-reformról, a népművelési költségek fölemeléséről, az állam és egyház szétválasztásáról és a falusi osztályharcról. (1918/8.) A forradalom bukásáról, napokon belüli összeomlásáról cikkező európai és magyar sajtó kórusában az Esztendő (ha kommentár nélkül is!) közli Larinnak azt a véleményét, hogy a szovjet kormány szilárd, közgazdasági téren jó munkát folytat. A közlemény fő címe: *A nagy orosz átalakulás*. Úgy látszik, hogy ilyen címen is sorozatot kívántak indítani, mert októberben Tábori Kornél fordításában és a fordító rövid megjegyzésével közlik az új orosz alkotmányt is. A publikálás mellett a megjegyzés is figyelmet érdemel: „Az új köztársasági alkotmány már életbe lépett és az oroszok biztosra veszik, hogy idővel nemcsak Oroszország viszonyait, hanem az egész világrendet átalakítja, mindenütt a dolgozó népnek egykor titkos álma és ma egyre nyiltabb kívánsága szerint.” Az Esztendő orosz orientációja itt megy legmesszebbre. 1919 januárjában már Gorkij: *Bolsevikiek* c. írását közlik, melyben a szerző a bolsevik forradalommal szembeni aggályainak ad hangot, és a közlés a folyóirat (elsősorban Hatvany) kétségeit is illusztrálja. Mindez a Pesti Napló politikai cikkeiből, Hatvany ott megjelent írásaiból is jól látható 1919 elején.

A polgári forradalomról Hatvany Lajos számol be (1918/12.), Károlyi Mihály és köre, a Nemzeti Tanács belső életének képe ez, hitelességgel és jóindulatú elfogultsággal. Az írást Károlyi Mihálynak ajánlja. Bevezetőjében azt írja: „Tudom, hogy ez sokféle megütközést fog kelteni... mindezt szívesen vállalom, mert az a meggyőződésem, hogy a dolgok és emberek helyes látása soha sem ártott senkinek. Még azoknak sem, akiket ily kritika tárgyává tesznek.” Azonban ez a beszámoló is, mely publicisztikusabb formában már ott olvasható a Pesti Napló korabeli (októbervégi) számaiban, Hatvany nagy elbizonytalanodásáról árulkodik. Úgy látja, hogy „a fejlődésnek oda kell tendálnia, hogy az egyén minél függetlenebb legyen a közösségtől. Hogy a közösség szolgálja ki az egyént, nem pedig mint eddig volt, fordítva”. Írása nagy elhithető erővel és köz-

vetlenséggel idézi a polgári forradalom vezetőinek és belső embereinek munkáját; egy röpke képbén Balázs Bélát is megörökíti, amint egy önkéntesen szerveződött bizottságban a Nemzeti Tanács mellett munkálkodik.

Az 1919-es 1. szám közli Móricz híres írását a Népszavazás-t, ez az egyetlen írása az Esztendőben. Itt jelenik meg a *Galilei kör* peranyaga is, a rájuk vonatkozó rendőri jelentésekkel. Azonban Móricz írásához mérhető forradalmi hanggal nem találkozhatunk az Esztendő 1919-es két számában.

A folyóirat dokumentum-kiadványai közül csak egy emelkedik ki: Kossuth Lajos levelei egy fiatal lányhoz (Zeyk Saroltához), aki nyilván Hatvany révén az Esztendőnek engedte át a levelek közlését, melyeket a főszerkesztő látott el lírai, megérett jegyzetekkel. A levelek közlése nagy terjedelemben a szeptemberi és októberi számban történt meg, a Pesti Napló nagy közönségsikerről számolt be.

*

Az Esztendő több volt mint lapkísérlet. A tízéves Nyugat nagy kezdeti nekifutása lehiggadt, a háború végére a magyar polgári radikalizmus és különösen a Hatvany képviselte erős liberalizmus vonala jut el az Esztendőben (Károlyi Mihály politikájának aktív támogatásával) a Nyugattól elkülönülni igyekvő irodalom önállósulásához, a más fórumon való szóláshoz. A lap megszűnte nemcsak a bevezetőben említett okokkal magyarázható. Megszűnése annak az irodalmi és politikai vonalnak válságával is összefügg, amelyet a Nyugat és az Esztendő is képviselt, és amelyik a forradalom alatt, de különösen a forradalom után művészi elzárkózottsággal küszködött vagy pedig a régibb irány megtagadásával, különválással tudott a korai Nyugattól függetlenül szólni. Az Esztendő kimondatlanul viseli a Nyugattól való elszakadás jegyeit, de lényegében ugyanannak a tábornak volt útkeresési kísérlete a társadalmi változások legvégső pillanataiban. Megkésett és ezért elhalása elkerülhetetlen volt.